

loga, sprawia, że zrozumiałe stają się te aspekty relacji, które umykają z powodu odmienności kulturowej oraz dystansu czasowego dzielącego nas od realiów będących przedmiotem pracy. Stworzony przez autora model pozwala na spojrzenie na nie w sposób, w jaki postrzegali je ich główni aktorzy. Podsumowując, *Syria — Palestine in the Late Bronze Age: An Anthropology of Politics and Power* z pewnością poszerza naszą wiedzę o realiach politycznych Lewantu w okresie przed załamaniem się systemu regionalnego w XII w. p.n.e.

Kacper Ziemia
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Viktoria R ä u c h l e, *Die Mütter Athens und ihre Kinder. Verhaltens- und Gefühlsideale in klassischer Zeit*, Reimer Verlag, Berlin 2016, ss. 342

We współczesnym świecie zachodnim dominuje przeświadczenie, zgodnie z którym istnienie więzi emocjonalnej łączącej matkę z dzieckiem uchodzi za rzecz całkowicie oczywistą, ponieważ jest ona jakoby wrodzona, wynika zatem z natury; jej brak postrzegany jest zaś jako wynaturzenie i patologia. Dlatego też szczególnie silny szok i wzburzenie opinii publicznej wywołują sporadyczne przypadki dzieciobójstwa, aczkolwiek znanym faktem jest, że w niektórych społecznościach tradycyjnych zabicie dziecka nie jest napiętnowane, bo i nie uznaje się tego czynu za morderstwo¹. Niemniej w kulturze Zachodu miłość macierzyńska, poświęcenie matki i jej przywiązanie do dziecka są emocjami, zachowaniami i wartościami konotowanymi jednoznacznie pozytywnie, uznawanymi za „wpisane w naturę” kobiecą i dlatego z góry wymaganymi od każdej matki. To aprioryczne postrzeganie miłości macierzyńskiej jako pozytywnej wartości i skłonności wrodzonej, a zatem rzekomo wspólnej wszystkim osobnikom gatunku ludzkiego płci żeńskiej, zakwestionowała w swojej głośnej książce z roku 1980 francuska badaczka Elisabeth B a d i n t e r, która skupiła się na analizie zachowań macierzyńskich przede wszystkim w okresie od XVII do końca XIX w.² Poruszenie, jakie wywołała praca Badinter, pokazuje znakomicie, że temat macierzyństwa to problem nader delikatny, w dalszym ciągu stanowiący nieomal tabu.

Relacji rodzicielek z ich potomstwem w świecie antycznym poświęcono dotychczas stosunkowo niewiele uwagi, a to — jak to zwykle w naukach o starożytności — wynika w znacznej mierze z niedostatku czy też specyficznego charakteru materiału źródłowego. W swojej książce, której podstawą jest dysertacja doktorska obroniona na berlińskim Wolnym Uniwersytecie w roku 2014, Viktoria R ä u c h l e podejmuje próbę pełniejszego opracowania problemu więzi emocjonalnej między ateńskimi matkami i ich potomstwem, przy czym — ze względu na charakter źródeł — jako cel wytycza sobie zrekonstruowanie społecznych ideałów, a nie rzeczywistych więzi i zachowań.

¹ Cf. DIAMOND 2012, s. 177–179.

² Praca ta jest dostępna polskiemu czytelnikowi: BADINTER 1998.

Podstawę źródłową rozprawy stanowi przede wszystkim materiał archeologiczny — malarstwo wazowe i reliefy nagrobne, miejscami także inne artefakty, jak choćby reliefy wotywno — dopełniony tekstami literackimi. Warto podkreślić, że choć wspomniane gatunki źródłowe doczekały się w odniesieniu do tematyki relacji dziecko–matka dość szczegółowego opracowania przez archeologów, zaletą pracy Räuchle jest całościowe ich zebranie w jednym tomie i przejrzyste zestawienie w zamykających go katalogach.

Struktura książki jest przejrzysta: po części wprowadzającej, w której autorka omawia nie tylko stan badań i bazę źródłową, lecz także kluczowe dla przedmiotu jej rozważań antyczne koncepcje *physis* i *nomos* oraz starożytne koncepcje emocji, następują cztery główne części analityczne. Räuchle zdecydowała się mianowicie na wyodrębnienie czterech faz w relacji między matką a dzieckiem: okres narodzin i niemowlęstwa (część II: „Teleia”), okres opieki nad małym dzieckiem (część III: „Trophe”), okres socjalizacji dziecka (część IV: „Paideia”) oraz okres dojrzałości dziecka (część V: „Philia”). Wspomniane części analityczne charakteryzują się niemal taką samą strukturą — najpierw autorka omawia pokrótce zachowane świadectwa literackie rzucające światło na relacje łączące matkę z jej dzieckiem w określonej fazie jego rozwoju, następnie analizuje szczegółowo przedstawienia wazowe, a na końcu wyobrażenia z reliefów nagrobnych. Analiza przeprowadzona w ten sposób pozwala na dostrzeżenie wielu interesujących zależności i różnic pomiędzy idealizującymi przedstawieniami różnych rodzajów źródeł oraz na wyciągnięcie ważnych wniosków ogólniejszej natury. Całościowo swoje konkluzje prezentuje autorka w syntetyzującej części VI, opatrzonej tytułem „Die Kultivierung der Natur”. Podlegające konwencjom przedstawienia wazowe i nagrobne nie pozwalają wprawdzie na wyciągnięcie wniosków odnośnie do rzeczywistych więzi emocjonalnych, ale dobrze pokazują, w jaki sposób macierzyństwo powinno było być przez Ateńczyków postrzegane i jakie zachowania odpowiadały wyobrażeniu idealnej ateńskiej matki. Räuchle udało się przy tym wykazać, że w wystawianych na widok publiczny artefaktach (jak reliefy nagrobne czy ceramika nagrobna) podkreślano zazwyczaj cielesny dystans pomiędzy matką a jej dzieckiem, co widać szczególnie wyraźnie w przedstawieniach niemowląt karmionych nie przez rodzicielkę, lecz przez mamkę czy też dzieci znajdujących się pod troskliwą opieką niania. W świetle analizowanego przez autorkę materiału źródłowego macierzyństwo wydaje się zatem o wiele mniej istotnym aspektem życia ludzi niż w czasach dzisiejszych, a więź emocjonalna między rodzicielką i dzieckiem znacznie mniej intensywna.

Choć książka Räuchle przynosi wiele istotnych obserwacji odnośnie do konkretnych przedstawień nagrobnych czy wazowych, nie jest wolna od pewnych mankamentów. Poza dość grafo-mańskimi podziękowaniami mogą irytować czytelnika (na szczęście rzadkie) nazbyt wybujałe sformułowania oraz tendencja, by każdy rozdział opatrzyć greckim terminem. To oczywiście jedynie moja subiektywna ocena. Istotniejsze są drobne błędy: o całe stulecie pomyliła się autorka, pisząc, że Solonowe reformy datuje się na rok 694/693 p.n.e. (s. 38, przypis 125), a znanego z Ksenofontowego dialogu *Oikonomikos* Ischomachosa nazywa konsekwentnie Isomachosem (tak pięciokrotnie na s. 194n.). Z pewnością cenne spostrzeżenia mogłyby przynieść uważna analiza tekstu i słownictwa³ epigramów nagrobnych dla zmarłych w pòlogu matek, które to źródła niekiedy w większym stopniu odbijają rzeczywiste więzi emocjonalne niż inne rodzaje źródeł.

³ Cf. moje rozważania na temat terminu *orphanos*: MATUSZEWSKI 2012.

Ponadto przeprowadzona przez Räuchle analiza synchroniczna materiału źródłowego niesie niebezpieczeństwo nieuwzględnienia zachodzących w okresie klasycznym przemian społecznych i nie pozwala na dostrzeżenie możliwych przewartościowań, które byłyby być może dostrzegalne, gdyby autorka pokusiła się o ujęcie diachroniczne (na myśl przychodzi mi choćby teza Lesley A. B e a u m o n t, wedle której wzrastająca w okresie klasycznym obecność dzieci w ikonografii wiązać się może z wyłonieniem się w Atenach „klasy średniej” i wzrostem jej znaczenia). Te drobne uwagi nie umniejszają jednak wartości pracy Viktorii Räuchle. Książka wydana została starannie, na znakomitym papierze, a wzbogaca ją ponad sto dobrej jakości ilustracji. Z całą pewnością będzie ona ważną lekturą dla wszystkich zainteresowanych historią społeczną Aten okresu klasycznego, choćby ze względu na użyteczny katalog.

Rafał Matuszewski
Universität Salzburg

Viaggio in Cina 1907–1908. Diario di Giovanni Vacca con lettere, conferenze, discussioni e altro materiale inedite, a cura di Tiziana Lioi, “L’Asino d’oro”, Roma 2016, ss. 454

Genuficyk Giovanni Vacca (1872–1953) był wybitnym włoskim matematykiem znanym ze swoich zainteresowań także w zakresie historii nauki i sinologii. Łącząc te trzy zakresy aktywności, w 1906 r. postanowił wyruszyć w podróż do Chin, by znaleźć potwierdzenie swoich licznych teorii matematycznych. Wierzył też, że język i kultura Azji Wschodniej pozwolą mu lepiej zrozumieć teorię liczb i logikę matematyczną. Relacja z długiej, bo trwającej prawie 20 miesięcy podróży została opracowana przez włoską kulturoznawczynię i lingwistkę Tizianę Lioi, wykładowczynię Uniwersytetu Sapienza w Rzymie. Lioi specjalizuje się w historii i kulturze Azji Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem Chin. Opublikowała, we współpracy z badaczami z Uniwersytetu w Pekinie, kilka prac poświęconych chińskiemu pisarzowi Qian Zhongshu¹, a także współtworzyła podręcznik do nauki języka chińskiego². Dziennik podróży Vacciego jest nie tylko edycją źródłową, lecz także stanowi pierwszą próbę syntetycznego ujęcia kontaktów włosko-chińskich na początku XX w. na tle eksploracji Chin przez państwa Europy Zachodniej i Stany Zjednoczone³; jest to też pierwsza edycja krytyczna wspomnień Giovanniego Vacciego z podróży po Chinach.

Prezentowana książka poza dziariuszem podróży zawiera również listy, notatki, dokumenty urzędowe oraz autorskie rysunki i fotografie. Zebranie w jednym tomie tak wielu świadectw obecności Vacciego w Chinach stanowi niewątpliwie istotny atut publikacji. Na strukturę książki składa się krótki wstęp (s. 5–20), edycja dziennika podróży (s. 21–274) oraz teksty podsumowujące w postaci materiałów z konferencji, w których uczestniczył Vacca po

¹ Na przykład LIOI 2014a; LIOI 2014b.

² LIOI 2016.

³ LIOI 2013, s. 20–23.